

А.Е. Бектурганов¹, Г.Б. Телеуев²¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан²Халықаралық Білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан

(E-mail: a.e.bekturganov@mail.ru, galim@mail.ru)

Қазақстан Республикасында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақалада халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері зерттелген. Заманауи жағдайда халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің маңызы мен оған құқықтық ықпал етудің қажеттіліктері қарастырылған. Бүгінгі таңда дүниежүзінде әлемдік климат өзгеруімен немесе басқада факторлардың себебінен, су тапшылығы проблемасы туындап отыр. Табиғи құқық тұрғысынан келгенде адамзаттың сапалы суға деген құқығы тең және ешкімге өзге тұлғалардың алдында артықшылық берілмеуі тиіс. Себебі, сапалы ауыз суға халықтың денсаулығы сәйкесінше әлеуметтік жағдайы тікелей байланысты болып отыр. Су ол адамның табиғи қажеттілігін ғана қанағаттандырып қоймай оның денсаулығына да әсері болатыны сөзсіз. Мақаланың басты мақсаты халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді теориялық құқықтық тұрғыдан зерттеп, отандық заңнама мен тәжірибені жетілдіру бойынша ұсыныстар келтіру. Мақаланың негізгі бөлігінде халықты сапалы ауызсумен қамтамасыз етудің тарихи құқықтық аспектілеріне талдау, қазіргі таңда реттелу жағдайын қарастыра отырып Қазақстан республикасының жағдайында жетілдіру тетіктерін ұсыну. Авторлар қорытынды бөлігінде Қазақстан Республикасы жағдайында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді жетілдірудің тиімді жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, ауыз су, экологиялық қауіпсіздік, су ресурстары, тұщы су, су реформасы, қоршаған ортаны қорғау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37>

Кіріспе

Заманауи жағдайда су тіршіліктің көзі ретінде адамның сапалы өмір сүруінде маңызды орынды иеленеді. Әрбір мемлекет халықаралық құқықтық субъектісі ретінде өзінің аумағындағы халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету міндетін басты назарда ұстайды. Дегенмен де, географиялық немесе климаттық жағдайларға қарай барлық мемлекеттерге мұндай маңызды функцияны атқару мүмкін болмай отыр. Сәйкесінше, бұл мәселе ғаламдық деңгейдегі мәселеге айналып отыр. Мәселен, ЮНЕСКО бас директоры Одрж Азуле 2021 жылға су ресурстарының жағдайы туралы БҰҰ бүкіләлемдік баяндамасында: Су- біздің ең қымбат құндылығымыз, әлемде 2 миллиард адамның тікелей қолы жетпейтін біздің «мәддір алтынымыз». Су ресурстары тек өмір сүру үшін ғана емес, сонымен қатар ол адамзат қоғамы негізінде санитарлық, әлеуметтік, мәдени рольді орындайды [1] БҰҰ БАС Ассамблеясы 2010 ж. 28 шілде айының 28-де А/RES/64/292 резолюциясын қабылдады. Аталған резолюцияда адамның таза және санитарлы ауыз суға құқығын адамның толққанды өмір сүруіне және барлық құқығын жүзеге асыруда елеулі орны бар адам құқығы ретінде таныды [2]. БҰҰ осындай маңызды шешім қабылдауы жахандық жағдайға байланысты болып отыр. Себебі, ХХІ адамзат алдындағы негізгі мәселе адамның өмір сүруі үшін аса қажет таза сапалы ауыз судың жетіспеушілігі орын алып отыр. Бұл мәселе,

әлемдік деңгейдегі өзекті мәселе болып табылады. БҰҰ-ның бұрынғы Бас хатшысы Пан Ги Мун Будапешттегі су саммитіне қатысып, 2030 жылы ауыз судың жетіспеушілігі әлем халқының 40%-ы үшін проблемаға айналуы мүмкіндігін атап өткен болатын [3].

Бүгінде әлемнің көптеген мемлекеттерінде су тапшылығы басты мәселе болып отырғанын жөнінде ақпараттарды бұқаралық ақпарат құралдарынан жиі көреміз. Мәселен, 2019 жылғы мәліметтерге сәйкес, Италияда су тапшылығы байқалған. Адриатика жағалауы мен Ион теңізі бойындағы аймақтарда тапшылық 1,5 км² су бодды. 2022 жылы Апенниндер соңғы 70 жылдағы ең қиын құрғақшылықты бастан кешірді, бұл ретте бүкіл ел бойынша өзендер мен көлдерде су деңгейінің рекордтық төмендеуі байқалды.

Болгарияда су тапшылығы 1,2 км² деп бағаланып отыр, бұл Еуропадағы су тапшылығы жағынан екінші көрсеткіш. Қазіргі таңда ішінара ауыз суды өнеркәсіптік мақсатта пайдаланудан, сондай-ақ бөгет салу проблемаларынан туындап отыр. Климаттың өзгеруі және теңіз деңгейінің көтерілуі Мальтаға қатер төндіреді, онда алдағы 80 жылда жер асты суларының қоры 16%-ға қысқарады. Испания өткен жылдың соңынан бастап құрғақшылық режимінде өмір сүріп келеді, апат әсіресе корольдіктің оңтүстік және шығыс провинцияларына әсер етті. Билік 2023 жылдың сәуір айында рекордтық көрсеткішке қол жеткізген ең құрғақ және ең ыстық деп жариялады [4].

Өмір сүру құқығы төрт негізгі құқықты қамтиды: (1) тиісті тамақтану құқығы; (2) ауыз суға қол жеткізу құқығы; (3) тұрғын үйге құқық; (4) Денсаулыққа құқық. Сарапшылардың пайымдауынша, бұл төрт құқық бірігіп бұл адамның өмір сүру мүмкіндігін беретін ең қажетті және маңызды күнкөріс минимумының болуын білдіреді. Қарастырылып отырған тақырыптың маңыздылығын ескере отырып, ауыз су құқығы тамақтану құқығынан жеке санатқа бөлінді, өйтпеген кезде әлемдік су тапшылығы аса кедейліктің ең терең және ауыр себептерінің бірі болып табылады [5].

Қазақстандағы тұщы су қоры 524 км³ деп бағаланады, оның ішінде 80 км³ мұздықтар құрайды, 190 км³ көлдер, өзен ресурстарының құрамында 101 км³ бар. Жер асты суларының қоры 7,6 км³, оның ішінде: шаруашылық-ауыз су үшін сумен жабдықтау – 5,6; шаруашылық-ауыз су және өндірістік-техникалық үшін сумен жабдықтау – 0,4; суарумен бірге тұрмыстық және ауыз сумен жабдықтауға жер – 1,3; ауыз суға, өнеркәсіптік және техникалық сумен жабдықтауға және жерді суландыру – 0,3.

Республика аумағында 39 мыңға жуық өзендер мен уақытша ағындар бар, олардың 7 мыңнан астамының ұзындығы 10 км-ден асады. Тек Ертіс өзені ғана Арктикалық мұхит алабына жатады. Қазақстанда судың жалпы ауданы 48 мыңнан астам көл бар жер беті 4500 км² және көлемі 190 км³ шамасында. Көлдердің басым бөлігі орманды-далалы аймақта және дала аймағының солтүстік бөлігі. Қазіргі кезде республика бойынша қайтарым суының көлемі шамамен 9,0 км³ құрайды. Бұл ретте олардың ресурстық бөлігі, яғни су көздеріне қайтарылған бөлігі 2,0 км³ аспайды. Қайтарым суының негізгі мөлшері Сырдария бассейндерінің өзендеріне (47%) және Ертіс (34%), қалғандары Іле (8%) және Нұра (1,1%) өзендеріне түседі [6].

Қазақстан Республикасының су қоры жеткілікті деңгейде болуына қарамастан республикада сумен қамтамасыз ету проблемасы да бар. Қазақстан су тапшылығы бойынша Азияда мемлекеттері арасында Бангладештен, Үндістаннан, Қытайдан және басқа елдерден кейін 8 орында тұр. Дүниежүзілік ресурстар институтының мәліметі бойынша, Орталық Азия аймағы қызыл аймақта орналасқан. Қазақстан Азия елдері арасында су ресурстарының тапшылығы мәселесі аса маңызды мәселе болып табылатын қызыл аймаққа да кіреді. Су мен оны пайдалану мәселелерін түбегейлі қайта қарау қажет. Біздің зерттеулеріміз бойынша, 2050 жылға қарай биіктігі 5 мың метрге жететін барлық тау шыңдары, мұздықтар іс жүзінде еритін болады. Тиісінше, біз аймақта су ресурстары мен ауыз судың жеткіліктілігі бойынша үлкен проблема болатынын болжап отырмыз. Тіпті қазіргі уақыттың өзінде, Қазақстанда халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі ауыр жағдайды көрсетіп отыр. Мәселен, ҚР-да су құбыры сумен қамтамасыз етілуі 77%, орталықтандырылған көздерден – 16% , ашық су айдындары мен арықтардан алынған суды

халықтың 3% - ы, әкелінетін суды-4% құрайды. Батыс Қазақстан облысында су құбыры сумен қамтамасыз етілуінің төмендігі-53% болса, Маңғыстау облысында халықтың 20% - дан астамы сапасына кепілдік берілмеген әкелінетін сумен жабдықталады [7].

Зерттеу әдістері

Ұсынылып отырған жұмыстың мақсаты халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің экологиялық құқықтық мәселелерін зерттеу болғандықтан, зерттеуде құқықтық зертеудің негізгі әдістері қолданылды. Атап айтқанда, жалпы құқықтық зерттеу әдістері оның ішінде тарихи құқықтық әдіс, салыстырмалы құқықтық әдістер, диалектикалық даму әдістері, ал жеке құқықтық логикалық әдістерге жалпыдан жекеге өту, индукция, дедукция және аналогия әдістері қолданылады. Жұмыстың кіріспе бөлімінде Ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі және оның құқықтық тұрғыдан реттелуінің маңызы ғылыми тұрғыдан негізделген. Сәйкесінше, бұл бөлімде диалектикалық даму мен ғылыми талдау әдістері және жалпыдан жекеге өту әдістері кеңінен қолданылған. Нәтижелер мен талқылау бөлімінде салыстыру, аналогия, талдау секілді әдістер қолданылды. Ал қорытынды бөлімде синтез, және тұжырымдау әдісі қолданылды.

Талқылау

Халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі адам құқықтарының шеңберінде жанама түрде қамтылған. Олардың негізгілеріне тоқталатын болсақ, ең негізгілерінің бірі ретінде БҰҰ Стокгольм декларациясын атауға болады. Аталған декларация экологиялық қатынастарды реттеуде ірі халықаралық құқықтық актілерде көрсетілген жалпыға бірдей танылған прогрессивті қағидаттар мен нормалар кеңінен қолданылады. Қоршаған ортаны қорғауға бағытталған қағидаларды анықтайтын Стокгольм декларациясы жердің табиғи ресурстары, оның ішінде ауа, су, жер, флора және фауна, әсіресе табиғи экожүйелер мүқият жоспарлау және ұқыпты пайдалану арқылы қазіргі және болашақ ұрпақтың игілігі үшін қорғалуы тиіс деп мәлімдейді. Таза ауаға, суға, баспанаға және денсаулыққа деген қажеттілік - адамның күмәнсіз қажеттілігі мен құқығы және ол сқзсіз қорғалуы тиістігін бекітті. Осы декларацияға сүйенетін болсақ адамның ауыз суға деген құқығы ол адамның экологиялық және табиғи құқығы ретінде қарастырылуы тиіс екендігін байқаймыз. Ол жөнінде Ресей ғалымы Колбасов О.С. «Стокгольм декларациясы ең алғаш рет адамның экологиялық құқықтарын орнықты дамумен байланыстырғанын атап өтті». Ал Рио-де-Жанейро декларациясы осы мәселенің теренірек реттеуіне ықпал етті, яғни онда адамдарға қамқорлық жасау тұрақты дамудың орталық саласы болып табылады және табиғатпен үйлесімді салауатты және жемісті өмір сүруге құқылы деп көрсетілді [8].

Шетелдік және Отаңдық заң ғылымында халықты ауыз сумен қамтамасыз етуді құқықтық реттеу мәселелерін тікелей зерттеген ғалымдардың еңбектері шамалы. Көбінде су қоры, немесе тұщы су мәселелерін қозғаған ғылыми туындылар кездеседі. Жалпы ауыз су мен тұщы сулар ұғымдары бір бірімен өзара байланысты ұғымдар болып табылады. Сол үшін де алдымен тұщы су ұғымын анықтап алғанымыз жөн. Ғылыми еңбектерге сүйенсек тұздылығы 0,1%-дан аспайтын немесе тұзы бар су тұщы су болып саналады 1 литрге 3 граммнан аспайдытын судың түрі [9].

Тұщы суды теңіз суынан ажырататын тағы бір критерий – функционалды сипатында. Мәселен, В.И. Данилов-Данилян мен К.С. Лосевтің айтуынша, тұщы су үш негізгі функцияны қамтамасыз етеді: 1) тұрмыстық су тұтыну және санитария қажеттіліктерді қанағаттандыру; 2) тамақ өнімдерін өндіру; 3) энергия өндіру және өнеркәсіптік өнімдер. Біздің пікірімізше дәл ауыз сумен тұщы судың дәл осындай айырмашылықтарының болуы ауыз суларының тұщы құрамына кіретінін көрсетеді. Дегенменде авторлармен келісе отырып тұщы суларының негізгі функцияларының бірі ретінде тұтыну болғандықтан тұрмыстық тұтыну қажеттіліктерін қанағаттандыру қызметін көрсеткен жөн [10].

Әлемдік деңгейде хх ғасырдың 70-жылдарынан бастап халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесіне қызығушылық белсене байқалады. 1977 жылы Мар-дель-

Платада (Аргентина) БҰҰ-ның алғашқы су конференциясы өтті. 1980-90 жж. Ауыз сумен жабдықтау және санитария онкүндігі болып жарияланды. Кейіннен тұщы су ресурстарын ұтымды пайдалану мәселелері ХХІ ғасырға арналған күн тәртібіне, Мыңжылдық даму декларациясына, Тұрақты даму жөніндегі Дүниежүзілік саммитті іске асыру жоспарына енгізілді. 2003 жыл тұщы судың халықаралық жылы деп жарияланды және 2005-2015 жылдар – «Тіршілік үшін су» онжылдығы болып жарияланған болатын.

Бүгінде Көптеген саясаткерлер мен құқық қорғаушылар су құқығын адам құқығы деп тануды ұсынады және сол арқылы таза судың жетіспеушілігінен немесе тапшылығынан зардап шегушілер үшін практикалық іс-қимылдарды қамтамасыз ететін маңызды қадам ретінде қарастырды. Яғни адамның ауыз суға деген құқығын адам құқығының ажырамас бөлігі ретінде тану арқылы мемлекетті саналы түрде ол құқықтарды қорғау үшін әрекет жасауға итермелейді. 2002 жылғы қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитеті жеке және тұрмыстық пайдалану үшін таза судың жеткілікті мөлшеріне қол жеткізу әрбір адамның негізгі құқығы болып табылатынын растады. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 11 және 12-баптарының орындалуына қатысты No 15 жалпы түсініктемесінде Комитет «адамның суға құқығы абыроймен өмір сүрудің міндетті шарты болып табылады деп бекітілді. Бұл құқық адамның басқа құқықтарын жүзеге асыруға себеп болатын құқық болып табылады». Бұл жалпы түсініктеме Халықаралық пактіні ратификациялаған 146 мемлекет үшін заңдық тұрғыдан міндетті құрал болып табылмаса да, ол Пактіні іске асыруға жәрдемдесуге және ілгерілетуге бағытталған және «ұсынымдық құқықтың» сипатына ие. Бұндай нормативтік реттеулер сондай-ақ Халықаралық пактіге қатысушы мемлекеттердің су құқығын кемсітудің үдемелі түрде іс жүзінде жүзеге асыруға міндетті екендігін нығайтады, демек, әркімнің жеке және тұрмыстық пайдалану үшін қол жетімді, физикалық және қол жетімді, қауіпсіз және қолайлы суды жеткілікті қамтамасыз етілуге құқығы бар. Осы акт қабылданғанға дейін, Таза суға қол жеткізу құқығы адам құқықтары жөніндегі бұрынғы халықаралық келісімдерде көзделген көптеген құқықтарды жүзеге асырудың алғышарты болып табылса да, субаланың құқықтары туралы конвенцияда ғана арнайы айтылды. Ол ауыз суды тазарту құқығын денсаулықтың ең жоғары қол жетімді стандартына құқық элементі ретінде қарастырады.

XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап су ресурстары мен экологиялық проблемалар бойынша бірқатар халықаралық конференцияларда негізгі ресурстар мен су құқықтарына қол жеткізу проблемалары қаралды. 1977 жылы Мар-дель-Плата қаласында өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының айтулы су конференциясы барлық адамдардың өздерінің негізгі қажеттіліктері үшін ауыз суға қол жеткізуге құқығы бар деп келісті. Ал 1986 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған Даму құқығы туралы декларацияға мемлекеттердің негізгі ресурстарға қол жеткізуде баршаға мүмкіндік теңдігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемесі енгізілген. Декларация негізгі ресурс ретінде суды анық қамтыған жоқ, себебі ол миллиондаған адамды «азық-түлік, су, киім, баспана және медицина сияқты негізгі ресурстарға жеткілікті қол жеткізе алмай» айыратын жұмыссыздықтың сақталуы өрескел «адам құқықтарын жаппай бұзуды» құрайтынын растайды. Судың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру тұжырымдамасы 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен Жер саммитінде одан әрі әзірленді, онда ол экологиялық аспектілерге назар аударылды: «Су ресурстарын игеру мен пайдалану кезінде негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыруға және экожүйелердің сақталуын қамтамасыз етуге басымдық берілуі тиіс. Осы қажеттіліктер асып кеткен жағдайда су пайдаланушылардан тиісті ақы алынуға тиіс» -деп көрсетілді. 2002 жылы Йоханнесбург саммитінде қабылданған Іске асыру жоспарында үкіметтер сондай-ақ «реттеуді, мониторингті қоса алғанда, саясат құралдарының толық спектрін пайдалануды қамтамасыз етуге» міндеттенді және шығындарды өтеу мақсаттары кедей адамдардың қауіпсіз суға қол жеткізуіне кедергі болып табылмайтын су шаруашылығы қызметтерінің шығындарын өтеу тетігі бекітілді» [11].

Теймуров Э.С. пікірінше, халықаралық құқықта тұщы судың өзара тығыз байланысты екі белгісі бар. Біріншіден, суға деген құқықтық адамның негізгі құқықтарының бірі ретінде танылады. Ол бойынша, әркімнің зиянсыз және қол жетімді судың жеткілікті мөлшерін талап ету құқығы бар. Яғни адам қмір сүру үшін күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын мөлшерде сумен қамтамасыз етілуі тиіс. Екіншіден, бұл басқару, пайдалану қатынастары және оларды қорғау халықаралық экологиялық стандарттармен реттелетін ресурс. Осылайша, тұщы су халықаралық нормалардың реттеледі және экологиялық құқықта – басқару, пайдалану және пайдалану жөніндегі қатынастарды реттеудің нәтижесі көрсетілген өзендер, көлдер, каналдар мен мұздықтар тұщы су ресурстары болып табылады. Яғни тұщы су экологиялық құқық субъектілерінің әрекеттері бағытталған игілік болып есептеледі [12.56].

Суға құқықтың құқықтық мәні жеке тұлғаның мемлекеттен және басқа тұлғалардан талап етуінен тұрады: - күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін күн сайын кемінде 20 литр ауыз сумен қамтамасыз ету; - тұщы судың түсі, иісі мен дәмі бойынша зиянсыз, қолайлы қамтамасыз ету; - тұщы судың экономикалық және физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету, яғни үй шаруашылықтарынан бір шақырымнан аспайтын қашықтықта және қауіпсіз жабдықтау көздерінің болуын талап ету [13].

Сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді құқықтық реттеу жөнінде шетелдік тәжірибеге жүгінетін болсақ шет мемлекеттерінде бұл мәселе әр түрлі сипатта реттелінген. АҚШ та 1974 жылы президент Джеральд Форд «қауіпсіз ауыз су туралы» заңға қол қойды, бұл елдің ауыз сумен қамтамасыз етілуін қадағалау үшін жан-жақты нормативтік базаны қамтамасыз ететін нормативтік құқықтық акт. Заң АҚШ тұрғындарына қауіпсіз ауыз суға қол жеткізуге кепілдік беретін стандарттарды белгілеуде пайдалы екенін дәлелдеді. Алайда, заң мониторингке қойылатын талаптардың көп бөлігін мемлекеттерге тапсырады, кейде оларды сақтау және орындау қажет шатастыратын және күрделі стандарттар жүйесін жасайды. Ол өзінің құндылығын белгіленген қауіпсіздік стандарттары тұрғысынан дәлелдегенімен, заңды қолдану үлкен қиындықтар туғызатындығын профессор Вейнмейер Р. өз мақаласында дәлелдейге тырысқан [14].

Қауіпсіз ауыз су туралы АҚШ заңы елдегі ауыз суды қорғау және халық денсаулығы саласындағы маңызды нормативтік қадам болды. Вирустардың, бактериялардың және химиялық заттардың деңгейін реттейтін бірыңғай ережелер жинағын құру барлық азаматтар үшін таза сумен қамтамасыз етті және сайып келгенде, Америка Құрама Штаттарына әлемдегі ең таза су көздерін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. 1986, 1996 және 2016 жылдары енгізілген өзгерістер ауыз су сапасын жақсартуды жалғастырды, сонымен қатар су тасымалдаушыларға осы мақсаттарға жетуге көмектесу үшін көбірек федералды қаржыландыруды қамтамасыз етті [15].

Ал Украинадағы ауыз су мен оның сапасын реттейтін негізгі нормативтік актілер-Украинаның «қоршаған ортаны қорғау туралы», «ауыз су және ауыз сумен жабдықтау туралы» Заңдары, Украинаның Су кодексі, Жер қойнауы туралы заңдар. Ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігін нормалау заңнамалық деңгейде бекітілген, бірақ Украинада бір уақытта екі стандарт қолданылады: 2.2.4-171-10 «адам тұтынуға арналған ауыз суға қойылатын гигиеналық талаптар» және 7525:2014 «ауыз су. Сапаны бақылау талаптары мен әдістері» туралы Украинаның мемлекеттік стандарттары. Украинаның «сәйкестікті бағалаудың техникалық регламенттері мен рәсімдері туралы» Заңына сәйкес стандарттарды немесе олардың жекелеген ережелерін пайдалану келесі жағдайларда міндетті:

- шаруашылық жүргізуші субъектілері егер стандарттарға техникалық регламенттерде сілтемелер болған жағдайда;
- өнімді әзірлеу, өндіру немесе жеткізу туралы келісімнің (келісімшарттың) тараптары, егер оның құрамында белгілі бір стандарттар болса;
- өндіруші немесе жеткізуші егер ол өнімнің белгілі бір стандарттарға сәйкестігі туралы декларация жасаса [16].

Еуропалық Одақта сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі орталықтанған деңгейде реттеледі. Ол дегеніміз ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігін құқықтық реттеу

директивалар негізінде жүзеге асырылатынын білдіреді. Қарардан немесе шешімдерден айырмашылығы, директивалар ұлттық заңнама негізінде жүзеге асырылады.

Антонова Е. атап өткендей, Еуропалық Қоғамдастық қабылдаған су заңнамасын үш санатқа бөлуге болады:

а) ауыз суды қоса алғанда, әртүрлі мақсаттарда пайдалану үшін су сапасының стандарттарын белгілейтін директивалар;

б) суға қауіпті заттардың өнеркәсіптік шығарындыларын шектеуге немесе тыйым салуға бағытталған директивалар;

в) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі директивалар. табиғи су қоймалары (өзендер, теңіздер және т.б. ластанудан және сарқылудан қорғауға бағытталған директивалар [17].

ЕО-ның су ресурстары жөніндегі 2000/60/ЕС негіздемелік директивасы су ресурстарын реттеу жөніндегі негізгі директива болып табылады, ал ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігі 98/83/ЕС директивасымен реттеледі. 98/83/ЕС директивасының мақсаты-адамды сапасыз суды тұтынудан болатын зияннан қорғау, оларды бақылау стандарттары мен талаптарын белгілеу арқылы денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Ал 98/83/ЕС директивасының мақсаты-адамды сапасыз суды тұтынудан болатын зияннан қорғау, оларды бақылау стандарттары мен талаптарын белгілеу арқылы денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Параметрлік мәнге сәйкес келмеу қауіпін азайту немесе жою үшін директива ауыз судың мөлшері мен сапасының өзгеруі туралы халықты хабардар ету талаптарын қатаң сақтауды талап етеді. Алайда ұлттық заңнамада жабдықтар мен материалдардың (күбырлар, контейнерлер, крандар және т.б.) сапасын бақылауға жеткіліксіз көңіл бөлінеді [18].

Ресей ғалымы Тимофеев Л.А. өзінің диссертациялық зерттеуінде халықты нормативтік сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасының әмбебап маңыздылығы, ең алдымен, су объектілерінің - ауыз сумен жабдықтау көздерінің қолайсыз жағдайында, демек, су факторының халық денсаулығы мен демографиялық жағдайға теріс әсерінен көрінеді деп мәлімдейді [19].

Қазақстан БҰҰ-ның орнықты даму мақсаттарын «Біздің әлемді трансформациялау: 2030 жылға дейінгі тұрақты дамудың күн тәртібі» сынды стратегиялық құжаттар мен ережелерді орындау жөнінде міндеттеме алды. Айтылғандарды негізге ала отырып, елдің су шаруашылығы саласын жаңа деңгейге шығару қажет, ол трансшекарлық ынтымақтастық мәселелерінде қазақстанның ұстанымын нығайтып қана қоймай, сонымен қатар су ресурстарын кешенді басқару тәжірибесін жетілдіру мүмкіндіктерін қарастырған жөн. Ауыз су мәселесінде бұл қатынастарға да мемлекеттік ықпал ету болды. Мәселен, Қазақстан Республикасында ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі өзекті болғандықтан бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданып осы уақытқа дейін жүзеге асырылып келді. Біріншіден, 2002-2010 жылдарға арналған «Ауыз су» салалық бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 23 қаңтар N 93 Қаулысы қабылданған болатын. Аталған салалық бағдарлама Халықты қажетті мөлшерде және кепілдік беретін сапада ауыз сумен орнықты қамтамасыз ету етуді көздеген болатын. Осы салалық бағдарламаны іске асырылған соң 2010-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасы қабылданды. Бұл бағдарлама да халықты жеткілікті көлемде сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді көздеді [20].

Ал 2014 жылы аймақтардың 2020 жылға дейін даму бағдарламасы қабылданып бірнеше бағдарламаны бірыңғай ортақ «Ауыл» бағдарламасына біріктірді. 2018 жылы бұл бағдарламаға мемлекеттік бағдарлама мәртебесі беріліп қайта бекітілді.

2014 ж. Қазақстан Республикасында су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен сумен қамсыздандырудың тиімділігін арттыру мақсатында «Қазақстанның су ресурстарын басқару мемлекеттік бағдарламасы» қабылданған болатын. Бұл бағдарлама 2017 ж. күшін жойды, себебі 2017 ж. қабылданған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы су ресурстарын тиімді басқару тетіктерін қамтыды [21].

Нәтижелер

Сонымен отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттер мен ақпарат көздеріне талдау көрсеткендей, халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі құқықтық тұрғыдан аз зерттелген тақырыптардың бірі болып табылады. Ауыз сумен қамтамасыз етудің маңыздылығы соншалық оны тіпті адамның өмір сүруге деген құқығымен теңбе тең танылады. Ауыз су ұғымы теориялық тұрғыдан тар мағынаны білдірсе, заң әдебиеттерінде тұщы су термині қолданылады. Ал ауыз су тұщы судың бір түрі не болмаса бір функциясы ретінде қолданылады. Шынымен де ауыз су мәселесі тек Қазақстан Республикасы үшін ғана емес ол бүкіл әлем мемлекеттері үшін маңызды болып отырғандықтан оның себептері мен салдарымен бүкіл адамзат жұмыла отырып күресу қажеттігі анық. Ең алдымен қарапайым ауыз сумен қамтамасыз ету соның ішінде сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің тетіктерін анықтап алғанымыз жөн. Алдымен Ауыз сумен тиісті деңгейде қамтамасыз етілмеудің себептеріне келетін болсақ, оларды жалпы халықаралық деңгейдегі себептер және республикалық деңгейдегі себептер деп екіге бөліп қарастыруымызға болады. Халықаралық деңгейдегі ауыз су мәселесінің негізгі себептері жаһандық климат өзгерісі, мемлекетаралық қақтығыстары, қоршаған ортаның ластануы, демографияның өсуі секілді себептерді жатқызуымызға болады. Ал республикалық деңгейдегі мәселелер жаһандық проблемалармен қосарлас келетін проблема себептері. Оларға, климаттық жағдайлармен қоса халықтың суды үнемдемеуі, мемлекеттің тиісті деңгейде ауыз су саясатын жүргізбеуі секілді себептерді жатқызуымызға болады.

Ал келесі факторлар халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуде негізгі проблемалар болуы мүмкін:

Сумен қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі: Кейбір өңірлерде орталықтандырылған сумен жабдықтау жүйелері жоқ. Адамдар көбінесе емделмейтін және ауыз су нормаларына сай келмейтін көздерден су алуға мәжбүр.

Су айдындарының ластануы: өнеркәсіптік шығарындылар, ауыл шаруашылығы және санитарияның нашар жағдайлары су айдындарының ластануына әкеледі. Су көздері қауіпті химиялық заттар мен микроорганизмдердің қайнар көзіне айналады.

Санитария мен гигиенаның болмауы: санитарияға қолжетімділіктің болмауы және гигиенаның жеткіліксіздігі судағы аурулардың таралуына әсер етеді. Тырысқак, дизентерия сияқты аурулар ауыз судың ластануына байланысты.

Жеткіліксіз қаржыландыру: сумен жабдықтау жүйелерін салуға және ұстауға қаражаттың жеткіліксіздігі халықты ауыз сумен жеткіліксіз қамтамасыз етуге әкеп соғады.

Климаттың өзгеруі: Климаттың өзгеруі құрғақшылықтың артуына, өзендер мен көлдердегі су деңгейінің төмендеуіне әкеледі. Бұл ауыз судың қолжетімділігіне байланысты күрделі проблемалар туғызады

Қорытынды

Сонымен жасалынған зерттеулерді қорытындылай келе келесі түйіндерді жасауға болады.

Халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету бұл тек Қазақстан Республикасының ғана проблемасы емес, бүкіл дүние жүзі мемлекеттерінің алдында тұрған стратегиялық мәселелер. Халықаралық құқық тұрғысынан қарағанда халықтың сапалы ауыз суға қол жеткізу құқығы ол адамның табиғи құқықтары санатына кіргізіледі. Сол себептен де мемлекет құқықшығармашылық барысында ол құқықтарды танитын әрекеттер жүйесін жасауы тиіс. Салыстырмалы құқықтық талдау нәтижесінде кейбір шет мемлекеттері халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету бағыттарын қамтитын тікелей нормативтік құқықтық актілер қабылдағанын байқадық. Қазақстан Республикасы тәжірибесінде осы сала бойынша бірнеше мемлекеттік бағдарламалар болғанына қарамастан тиісті нәтиже болмады. Сол себептен де, ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасы кешенді түрде шешілуі тиіс. Қазақстан Республикасы жағдайында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді

құқықтық қамтамасыз ету мәселесін отандық заңгер ғалымдар тек жанама тұрғыдан зерттеген. Халықты тауыз сумен қамтамасыз ету нормаларының құқық жүйесіндегі орнынанықтайтын теория әлі де қалыптасу үстінде. Сол себептен де осы бағытта ғылыми зерттеулер жүргізу отандық заң ғылымы үшін маңызды фактор. Келешекте халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің мемлекеттік құқықтық тетіктері зерттеу объектісі боуы мүмкін. Кейбір шет мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей, біздің мемлекетімізде Қазақстан Республикасы халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету турағы заң қыбалдану керек деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. The United Nations world water development report 2021: valuing water. [Электрондық ресурс] – URL: www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375724 (жүгінген күні: 22.11.2023).
2. БҰҰ БАС Ассамблеясы 2010 ж. 28 шілде айының 28-де А/RES/64/292 резолюциясы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://daccess-ods.un.org/tmp/6851786.97109222.html> (жүгінген күні: 22.11.2023).
3. К 2030 году половина населения земли может столкнуться с нехваткой воды. [Электрондық ресурс] – URL: <https://news.un.org/ru> (жүгінген күні: 22.11.2023).
4. Казакевич А. Дефицит воды в мире: кто виноват и что делать? [Электрондық ресурс] – URL: <https://ru.euronews.com/> (жүгінген күні: 28.09.2023).
5. Абашидзе А., Кислицына Н. Доступ к питьевой воде – неотъемлемое право человека // Обозреватель. – 2004. – №7. – С. 23.
6. Целевые показатели к Протоколу по проблемам воды и здоровья Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер. [Электрондық ресурс] – URL: unesc.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/Baseline_study_and_target_indicators_to_the_Protocol_on_Water_and_Health_May_2017_RUS.pdf (жүгінген күні: 28.09.2023).
7. Торебаева М. Почему к 2050 году Казахстан может остаться без питьевой воды (Сетевое издание «CentralAsiaCronos» зарегистрировано 27.01.2021: Аналитический центр «Central Asia: Cronos»). [Электрондық ресурс] – URL: <https://cronos.asia> (жүгінген күні: 22.11.2023).
8. Колбасов О.С. Организационно-правовые проблемы охраны окружающей среды в промышленности в современный период: автореф. дис.... доктора юрид. наук. – Екатеринбург: Издат Юрист, 1999. – 22 с.
9. Chazournes L.B. Freshwater in International Law //Oxford University Press. – 2013. – Vol. 12, Issue 3. – P. 19.
10. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Потребление воды: экологический, экономический, социальный и политический аспекты. – Москва: Наука, 2006. – 361 с.
11. “Proportion of bodies of water with good ambient water quality”. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.un.org/waterforlifedecade/background.shtml/> (жүгінген күні: 22.11.2023).
12. Теймуров Ә.С. Международно-правовое регулирование рационального использования и охраны пресной воды. – Москва: Статут, 2019. – 175 с.
13. Tabi M.T. Implementing the human right to water in Europe: Lessons from French and British Experiences // Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution. – 2011. – Vol. 19, Issue 1. – P. 1-45.
14. Weinmeyer R. The Safe Drinking Water Act of 1974 and Its Role in Providing Access to Safe Drinking Water in the United States. [Электрондық ресурс] – URL: journalofethics.ama-assn.org/article/safe-drinking-water-act-1974-and-its-role-providing-access-afedrinking-water-united-states/2017-10 (жүгінген күні: 22.11.2023).
15. Kayla Weiser-Burton Clean Drinking Water: A Stream of Success and Opportunity for Reform. [Электрондық ресурс] – URL: [/dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr](http://dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr) (жүгінген күні: 22.11.2023).
16. Ladychenko V. Place of the right to drinking water in the system of human rights. In: Scientific notes of the International Humanitarian University. In: 1/2015. Resolution of the UN General Assembly (2010). [Электрондық ресурс] – URL: daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/37/PDF/N0947937.pdf?OpenElement (жүгінген күні: 22.11.2023).

17. Antonova S. Organizational and Legal Support in Public Administration of Water Supply of the Population. [Электрондық ресурс] – URL: www.sciencedirect.com/topics/engineering/public-water-supply (жүгінген күні: 22.11.2023).

18. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.Legislationgovuk/eudr/1998/83/contents> (жүгінген күні: 22.11.2023).

19. Тимофеев Л.А. Правовые проблемы обеспечения населения России питьевой водой нормативного качества: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. – Саратов, 2004. – 453 с.

20. 2011-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 24 мамырдағы № 570 Қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 қаулысымен. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621> (жүгінген күні: 22.11.2023).

21. Қазақстанның су ресурстарын басқару мемлекеттік бағдарламасы және «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 957 Жарлығына толықтыру енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 сәуірдегі № 786 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621 (жүгінген күні: 22.11.2023).

А.Е. Бектурганов¹, Г.Б. Телеуев²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан*

Правовые аспекты обеспечения населения качественной питьевой водой в Республике Казахстан

Аннотация. В предлагаемой статье исследуются правовые вопросы обеспечения населения качественной питьевой водой. Также рассматривается значение обеспечения населения питьевой водой и потребности правового воздействия на нее. На сегодняшний день во всем мире из-за изменения мирового климата или других факторов возникает проблема нехватки воды. С точки зрения естественного права человечество имеет равные права на качественную воду и никому не должно быть предоставлено преимущество перед другими лицами. Ведь от качественной питьевой воды напрямую зависит здоровье населения и социальное положение. Несомненно, вода не только удовлетворяет естественные потребности человека, но и влияет на его здоровье. Главной целью статьи является теоретическое правовое изучение обеспечения населения качественной питьевой водой, приведение предложений по совершенствованию отечественного законодательства и практики. В основной части статьи представлен анализ исторических правовых аспектов обеспечения населения качественной питьевой водой, представление механизмов совершенствования в условиях Республики Казахстан с учетом ситуации регулирования в настоящее время. В заключительной части авторы предлагают эффективные пути совершенствования качественного питьевого водоснабжения населения в условиях Республики Казахстан.

Ключевые слова: экологическое право, сменная вода, экологическая безопасность, водные ресурсы, пресная вода, водная реформа, охрана окружающей среды.

A.E. Bekturganov¹, G.B. Teleuyev²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan*

Legal aspects of providing the population with high-quality drinking water in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The proposed article examines the legal issues of providing the population with high-quality drinking water. The importance of providing the population with drinking water and the need for legal influence on it is also considered. Today, there is a problem of water shortage all over the world due to changes in the global climate or other factors. From the point of view of natural law, humanity has

equal rights to quality water and no one should be given an advantage over others. After all, the health of the population and social status directly depend on high-quality drinking water. Undoubtedly, water not only satisfies the natural needs of a person, but also affects his health. The main goal of the city is the theoretical legal study of providing the population with high-quality drinking water, bringing proposals for improving domestic legislation and practice. The main part of the article analyzes the historical legal aspects of providing the population with high-quality drinking water, presenting mechanisms for improvement in the conditions of the Republic of Kazakhstan, taking into account the current regulatory situation. In the final part, the authors propose effective ways to improve the quality of drinking water supply to the population in the conditions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: environmental law, replaceable water, environmental safety, water resources, fresh water, water reform, environmental protection.

References

1. The United Nations world water development report 2021: valuing water. [Electronic resource] – Available at: www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375724 (accessed: 22.11.2023).
2. BUU BAS Assambleyasy 2010 zh. 28 shilde ajynyn 28-de A/RES/64/292 rezolyuciyasy [UN General Assembly in 2010. Resolution A/RES/64/292 of 28 July 28]. [Electronic resource] – Available at: <https://access-ods.un.org/tmp/6851786.97109222.html> (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]
3. K 2030 godu polovina naseleniya zemli mozhet stolknut'sya s nekhvatkoj vody [By 2030, half the world's population could face water shortages]. [Electronic resource] – Available at: <https://news.un.org/ru> (accessed: 22.11.2023). [in Russian]
4. Kazakeevich A. Deficit vody v mire: kto vinovat i chto delat'? [Water shortage in the world: who is to blame and what to do?]. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.euronews.com/> (accessed: 28.09.2023). [in Russian]
5. Abashidze A., Kislicyna N. Dostup k pit'evoj vode – neot'emlemoe pravo cheloveka, Obzrevatel' [Access to drinking water is an inalienable human right, Observer], 7, 23 (2004). [in Russian]
6. Celevye pokazateli k Protokolu po problemam vody i zdorov'ya Konvencii po ohrane i ispol'zovaniyu transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer [Targets to the Protocol on Water and Health of the Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes]. [Electronic resource] – Available at: unece.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/Baseline_study_and_target_indicators_to_the_Protocol_on_Water_and_Health_May_2017_RUS.pdf (accessed: 28.09.2023). [in Russian]
7. Torebaeva M. Pochemu k 2050 godu Kazahstan mozhet ostat'sya bez pit'evoj vody (Setevoe izdanie «CentralAsiaCronos» zaregistrirvano 27.01.2021: Analiticheskij centr «Central Asia: Cronos») [Why by 2050 Kazakhstan may be left without drinking water (Online publication “CentralAsiaCronos” registered 01/27/2021: Analytical center “Central Asia: Cronos”).] [Electronic resource] – Available at: <https://cronos.asia> (accessed: 22.11.2023). [in Russian]
8. Kolbasov O.S. Organizacionno-pravovye problemy ohrany okruzhayushchej sredy v promyshlennosti v sovremennyj period. Avtoref. dis.... dok-ra yurid. nauk. [Organizational and legal problems of environmental protection in industry in the modern period. Author's abstract. dis.... doctor of law. sci.] (Ekaterinburg, Izdat YUrist, 1999, 22 s.) [Ekaterinburg, Publishing House Lawyer, 1999, 22 p.]. [in Russian]
9. Chazournes L.B. Freshwater in International Law, Oxford University Press, 12 (3),19 (2013).
10. Danilov-Danil'yan V.I., Losev K.S. Potreblenie vody: ekologicheskij, ekonomicheskij, social'nyj i politicheskij aspekty [Water consumption: environmental, economic, social and political aspects] (Moskva, Nauka, 2006, 361 s.) [Moscow, Nauka, 2006, 361 p.]. [in Russian]
11. “Proportion of bodies of water with good ambient water quality”. [Electronic resource] – Available at: <https://www.un.org/waterforlifedecade/background.shtml/> (accessed: 22.11.2023).
12. Tejmurov E.S. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie racional'nogo ispol'zo-vaniya i ohrany presnoj vody [International legal regulation of rational use and protection of fresh water] (Moskva, Statut, 2019, 175 s.) [Moscow: Statute, 2019, 175 p.]. [in Russian]
13. Tabi M.T. Implementing the human right to water in Europe: Lessons from French and British Experiences, Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution, 19(1), 1-45 (2011).
14. Weinmeyer R. The Safe Drinking Water Act of 1974 and Its Role in Providing Access to Safe Drinking Water in the United States. [Electronic resource] – Available at: journalofethics.ama-assn.org/article/safe-

drinking-water-act-1974-and-its-role-providing-access-afedrinking-water-united-states/2017-10 (accessed: 22.11.2023).

15. Kayla Weiser-Burton Clean Drinking Water: A Stream of Success and Opportunity for Reform. [Electronic resource] – Available at: [/dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr](http://dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr) (accessed: 22.11.2023).

16. Ladychenko V. Place of the right to drinking water in the system of human rights. In: Scientific notes of the International Humanitarian University. In: 1/2015. Resolution of the UN General Assembly (2010). [Electronic resource] – Available at: daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/37/PDF/N0947937.pdf?OpenElement (accessed: 22.11.2023).

17. Antonova S. Organizational and Legal Support in Public Administration of Water Supply of the Population. [Electronic resource] – Available at: www.sciencedirect.com/topics/engineering/public-water-supply (accessed: 22.11.2023).

18. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. [Electronic resource] – Available at: <https://www.Legislationgovuk/eudr/1998/83/contents> (accessed: 22.11.2023).

19. Timofeev L.A. Pravovye problemy obespecheniya naseleniya Rossii pit'evoj vodoj normativnogo kachestva: diss. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.06 [Legal problems of providing the Russian population with drinking water of standard quality: dissertation. ... doc. legal Sciences: 12.00.06] (Saratov, 2004, 453 s.). [in Russian]

20. 2011-2020 zhyldarga arналған «Ak bulak» bagdarlamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2011 zhylygy 24 mamyrdayy № 570 Kaulysy. Kushi zhojyldy - Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2014 zhylygy 28 mausymdayy № 728 kaulysymen [Resolution No. 570 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 24, 2011 on approval of the "Ak Bulak" program for 2011-2020. Repealed - by Resolution No. 728 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621> (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]

21. Kazakstannyn su resurstaryn baskaru memlekettik bagdarlamasy zhane «Memlekettik bagdarlamalar tizbesin bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentiniń 2010 zhylygy 19 nauryzdagy № 957 ZHarlygyna tolyktyru engizu turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2014 zhylygy 4 sauirdegi № 786 ZHarlygy [State water resources management program of Kazakhstan and Decree No. 786 of April 4, 2014 of the President of the Republic of Kazakhstan on adding to Decree No. 957 of March 19, 2010 "On approval of the list of state programs"]. [Electronic resource] – Available at: adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621 (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Бектурганов А.Е. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Телеуев Г.Б. – PhD докторы, факультет деканы, Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан.

Bekturganov A.E. – Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Teleyuev G.B. – PhD, Dean of the Faculty, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.